

ДЖЕРЕЛА ГЛОБАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПОЛЯРИЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджується сутність глобального соціального порядку постіндустріалізму, який має за основу глибоку і зростаючу соціальну нерівність, що все більше загрожує самому існуванню даного порядку, але одночасно виступає його істотною рисою. Показано, що в країнах-лідерах глобалізації простежується усталена тенденція, яка полягає в заміщенні товарно-матеріальних запасів інформацією, а основних фондів – знаннями, що, з одного боку, позитивно впливає на рівень соціально-економічного розвитку цих країн, посилює їх глобальну конкурентоспроможність, а з другого боку, саме володіння знаннями виступає основою соціального розшарування.

Сучасний глобальний соціальний порядок постіндустріалізму має в своїй основі глибоку і зростаючу соціальну нерівність, яка все більш реально загрожує самому існуванню цього порядку, але яка одночасно є неодмінною, природною його рисою. Виступи противників глобалізації, акції міжнародного тероризму значною, навіть головною мірою пов'язані саме з невдоволенням існуючою глобальною соціальною нерівністю, тому дослідження її джерел та шляхів подолання її загроз, що є метою нашої статті, має високу актуальність і практичну соціальну значимість. Ці проблеми сьогодні привертають увагу дослідників постіндустріалізму і глобалізації, серед яких слід назвати особливо В.Л. Іноземцева, О.І. Неклессу, А.І. Уткіна, І.Валлерстайна, А. Тоффлера, Л. Туроу.

Головним джерелом зростання глобальної соціальної нерівності є інформаційно-технологічна революція, що спричинила нинішню хвилю глобалізації. У країнах-лідерах глобалізації спостерігається стійка тенденція до заміщення товарно-матеріальних запасів інформацією, а основних фондів – знаннями. Підвищення ролі і кількості висококваліфікованих фахівців у структурі робочої сили, зростання чисельності наукових працівників, в тому числі збільшення частки магістрів і докторів наук порівняно з часткою бакалаврів у розвинених постіндустріальних країнах, позитивно впливає на рівень соціально-економічного розвитку, підсилює їх глобальну конкурентоспроможність. Одночасно ці процеси суттєво впливають на соціальну реструктуризацію суспільства, оскільки володіння знаннями стає підвалиною соціального розшарування. Окрім позитивних наслідків для економічного росту, це має суттєві негативні наслідки для соціальної стабільності.

Постіндустріальні країни-члени ОЕСР, які становлять менше 1/10 частини населення планети, орієнтуються на дохід у 80 тис. доларів на душу населення у рік, а цей показник для 85% населення Землі не досягає навіть 3 тис. доларів. Спеціалізовані установи ООН розрахували, що в 1960 році багатство 20 % найбагатшої частини світового населення у 30 разів перевищувало майно 20% найбідніших людей світу, а наприкінці ХХ століття це співвідношення досягло рівня 78:1. Для порівняння – цей розрив становив у 1900 році 3:1, у 1913 році – 11:1. Взагалі за останні 15 років дохід на душу населення знизився більш ніж у сотні країн світу, а споживання на душу населення – у більш ніж 60 країнах. У цих умовах є показовим, що лише за три роки (1995-1998) дві тисячі найбагатших людей планети подвоїли (!) власне багатство, довівши його загальну суму до одного трильйона доларів, що перевищує сукупний ВВП усіх найменш розвинених країн. Сподівання на зближення полюсів багатства і бідності так і залишаються мріями.

Країни, фінансові ресурси яких вкрай обмежені (в тому числі через нееквівалентний обмін і механізми переливів світового доходу) і які вимушені стримувати соціальну напруженість у суспільстві, витрачаючи левову частину національних бюджетів на підтримання фізичних умов існування і стабільності власних режимів, не мають можливості інвестувати випереджаючий розвиток освіти і науки, які є ключовим чинником прориву у постіндустріальний світ. Для них немислимими є показники розвинених країн у витратах на освіту: наприклад, у Фінляндії та Новій Зеландії вони становлять більше 7%, у Швеції та Данії – більше 8% ВВП. Але саме від підвищення рівня освіченості робочої сили залежить зростання національного доходу. Виникло замкнене коло, розірвати яке менш розвинені країни нині не здатні, а по мірі зростання їх відсталості ця здатність ще більше обмежується. Його існування має своїм наслідком інтенсивні процеси втечі інтелектуального капіталу та його носіїв, що збільшує розрив у рівні і темпах розвитку між двома полюсами світової системи.

Крім того, лідери глобалізації намагаються створити уявлення про те, що "втеча умів" взагалі не становить загрози національній безпеці, бо розвиток інтелекту начебто не визнає національних кордонів, і кожна держава буде мати змогу користуватись результатами інтелектуальної праці, головне ж – створити належні умови для неї, а для цього найбільш придатні саме високорозвинені країни. Це є прикладом примітивного мислення, бо не враховує головного: по-перше, втеча інтелектуального капіталу зменшує глобальну конкурентоспроможність держави, по-друге, далеко не завжди високі технології та інші "ноу-хау", розроблені тими ж емігрантами з пострадянських країн на Заході, стають "доступними для всього світу" – як правило, трапляється навпаки. Взагалі по мірі зменшення нашого інтелектуального потенціалу прогресує падіння наших шансів на прорив у постіндустріальний світ. Це є очевидним, тому нехтування цією небезпекою загрожує увічненню нашої відсталості і другосортності.

Нарешті визнано, що "зараз глобальні можливості розвитку між країнами і людьми стають все більш нерівномірними і соціально несправедливими" [1: 567]. Сьогодні світова економіка все більше поляризується, еко-

номічна активність і відповідні прибутки концентруються у трьох десятках ключових країн, переважним чином членів ОЕСР. Приєднання до світової ринкової системи постсоціалістичних країн, а також таких відсталих країн, як Мадагаскар або Нігер, не покращило їх економічне становище, а лише збільшило маргінальність, що було визнано у доповіді ООН "Про розвиток" за 1999 рік. Очікується, що маргіналізація бідних країн і неможливого населення буде набирати обертів, якщо не будуть створені адекватні регулятивні норми і механізми управління глобалізаційними процесами.

Зрозуміло, що в умовах обмеженості планетарних ресурсів неможливо "догнати і перегнати" постіндустріальні суспільства за рівнем споживання. Питання стоїть про забезпечення для менш розвинених в економічному і технологічному відношенні країн гідних умов існування, про зниження рівня глобального соціального напруження, викликаного зростанням прірви між багатством і бідністю не лише в окремих країнах, а й у планетарному масштабі. Насамперед необхідно попередити відтік інтелекту, бо саме це є умовою вирівнювання показників розвитку центру і периферії. На відміну від постіндустріального світу, в більшості інших країн немає проблеми надмірного відриву інтелектуального класу за рівнем багатства від інших верств суспільства. Навпаки, існує проблема несправедливої оплати інтелектуальної праці.

У цілому в світовому масштабі зберігається суттєвий розрив в оплаті праці між постіндустріальними країнами і рештою світу, що досягається шляхом контролю за міграційними потоками. За умов вільної торгівлі товарами це означає монопольну реалізацію ренти на місцезнаходження осіб найманої праці: якщо людина живе у розвиненій країні, то цього достатньо, щоб за одну і ту ж саму працю одержувати у 10-20 разів більше за тих, хто живе у слаборозвинених країнах. На думку В.І. Кузнєцова, це є чинником зниження ефективності економічної діяльності через порушення умов вільної і чесної конкуренції [2: 144].

Результатом монопольної змови зацікавлених постіндустріальних країн, спрямованої на обмеження науково-технічного прогресу в інших країнах світу, стали правила обов'язкового ліцензування передачі технологій, тобто порядок реалізації інтелектуальної та технологічної ренти. З іншого боку, зберігається практика обмеження імпорту в розвинені країни продуктів галузей з високою трудомісткістю, таких, як одяг, взуття, електроніка, спостерігається загальна тенденція зниження цін на сировину (за винятком ринку нафти). В умовах зниження конкурентоспроможності продукції менш розвинених країн цей технологічний неоколоніалізм суттєво погіршує їх соціально-економічні позиції, посилює рівень зовнішньої залежності, зокрема призводить до зростання зовнішньої заборгованості.

Цьому сприяє насамперед швидке зростання відкритості національних господарств цих країн: з 1985 до 1995 року індекс відкритості (середньорічний темп приросту експорту товарів і послуг мінус темп приросту ВВП) у країнах Африки на південь від Сахари склав 0,9%, у країн близького Сходу та Північної Африки, як і у країн Латинської Америки – 4%, у країн Південної Азії – 4,1%, Східної Азії – 4,9% [3: 204]. Економічна відкритість периферійних країн використовується постіндустріальним світом відверто у власних інтересах, на користь чого працює політичний клімат постбіполярної епохи. Захід, насамперед єдина наддержава, вважає, що вже немає політичної потреби в минулих обсягах здійснювати допомогу відсталім країнам. Показовим є те, що вища точка в обсягах цієї допомоги була досягнута у 1991 році. Так і залишилася нереалізованою ідея довести рівень допомоги бідним країнам до 1% ВВП розвинених країн. Наприкінці 90-х років цей показник складав для Франції – 0,48% ВВП, для Німеччини – 0,33% ВВП, для Великобританії – 0,27% ВВП, для Японії – 0,2% ВВП, для США – 0,12-0,08% ВВП [4: 148].

Активність міжнародних організацій, зокрема проголошення ООН 1997-2006 років новою Декадою боротьби з бідністю, проведення під егідою ООН серії конференцій на найвищому рівні у 90-ті роки, таких, як Всесвітній саміт в інтересах соціального розвитку в Копенгагені у березні 1995 року, на цьому тлі залишається переважно лише обмеженими, пропагандистськими спробами прилучити увагу глобальних гравців до проблем зростання глобальної соціальної нерівності та її небезпечних наслідків.

Реальність полягає у тому, що у світі виникає антагоністична соціальна структура, яка стає джерелом глобальних загроз соціальної безпеки. Нemoжливість реалізувати життєво важливі цілі, пов'язані з пристосуванням до умов, що змінюються, мобілізує представників "глобального гетто" на акції соціального протесту, які потенційно мають тенденцію до глобалізації своїх найгостріших форм. Міжнародний тероризм у своїй основі має саме соціальну невдоволеність, викликану неможливістю реалізувати потреби виживання і безпечного розвитку для величезної маси населення в даному випадку насамперед ісламського світу, де наявність значного ресурсного потенціалу і зростаючого молодого населення поєднується з глобально-інституціоналізованою обмеженістю можливостей соціально-економічного розвитку, нерівноправним положенням в глобальній соціальній структурі.

Тут слід відзначити, що значне зростання економічної і соціальної нерівності спостерігається також усередині постіндустріального світу. Нова еліта постіндустріалізму все більше відокремлюється від мас власного суспільства. Інтелект, який стає уособленням багатства, глобалізує свої можливості, а можливості для виживання і самореалізації для низько кваліфікованих працівників обмежені національними і навіть більш жорсткими бар'єрами. Це породжує відчуття єдності між вищими верствами суспільств центру і периферії світової системи при збереженні роздільності нижчих верств світового суспільства.

В основі цього феномена лежить глобалізація багатства і локалізація бідності. "Індекс бідності" показує, що кожен один з восьми громадян в найбагатших країнах відчуває тенденцію до зростання масштабів такого зла, як зростання соціальних проблем, що виражається в його довгостроковому або хронічному безробітті, низьких доходах, які є нижчими за національну межу бідності, відсутності фінансових можливостей для придбання житла, а особливо у різкому подорожчанні освіти як засобу майбутнього професійного і людського розвитку. Се-

редній показник безробіття в 1999 р. становив у країнах Європейського Союзу 10,3%, а в країнах ОЕСР – 7,3% [1: 568-569].

Багатство у глобальному суспільстві безпосередньо пов'язане з новою, високотехнологічною, інформаційною в своїй основі економікою. Показовим є те, що більше 80% американських місіонерів досягли успіхів у бізнесі не завдяки наявності сприятливих стартових можливостей у вигляді родинного капіталу, а завдяки власній наполегливій інтелектуальній праці, пов'язаній з розробкою і впровадженням "ноу-хау". Вищий клас постіндустріального суспільства – це вже не паразитуючі рантє, а активні працівники, чий успіх безпосередньо залежить від рівня кваліфікації та досвіду. Однак не можна не погодитися з думкою В.Л. Іноземцева, який вважає, що "клас інтелектуалів відтворює себе як елітарний і, в деякому сенсі, все більше і більше замкнений клас" [5: 186]. Він порівнює цей процес з формуванням спадкового підприємницького класу кінця XIX століття. Дійсно, державна політика пріоритетної підтримки освіти і науки як локомотивів постіндустріального розвитку посилює відрив інтелектуального класу від некваліфікованої бідноти як за рівнем життя, так і за характером соціальних і політичних інтересів, а особливо – формує нові, самостійні канали відтворення цього класу.

Звертає на себе увагу, той факт, що з переходом на постіндустріальний шлях розвитку в розвинених країнах уповільнилась, стала критично сприйматись, а нерідко – набула зворотного характеру політика скорочення розривів у рівні життя між вищими і нижніми полюсами суспільства, в тому числі політика вирівнювання доходів. Класичними проявами цього повороту стали рейганоміка і тетчеризм. Як результат, наприклад, у США лише за період з 1979 до 1983 року кількість людей, що перебувають нижче за встановлений рівень бідності, збільшилась з 11,7 до 15,2%. Під впливом цих процесів сформувався значний нижній клас, що складається з безробітних, непрацевдатних, зайнятих неповний робочий день людей, інших осіб, що не можуть знайти собі місце в умовах експансії високотехнологічного виробництва, та які відчувають свою відірваність від суспільства, не поділяють його прагнень і успіхів. Їм все складніше вирватись із замкненого кола, оскільки рівень їх доходів не дає можливості отримати якісну висококваліфіковану освіту ні для себе, ні для власних дітей, а це робить їх фактично також спадковою соціальною верствою. Сьогодні ця категорія осіб складає приблизно третину населення розвинених країн світу.

Це підтверджує відому формулу: багатство породжує багатство, бідність породжує бідність. Однак небезпека нинішньої ситуації у тому, що вона вважається нормальною і справедливою, оскільки матеріальні досягнення представників вищого класу є результатом їх креативної діяльності, проти чого не знаходиться серйозних аргументів у рамках сучасної етики. За словами В.Л. Іноземцева, "сучасний класовий конфлікт не розгортається навколо власності на засоби виробництва, а формується як результат нерівного розподілу самих людських можливостей" [5: 199], і в цьому його принципова відмінність від соціальних протистоянь минулого. Воно ґрунтується насамперед на принципових відмінностях світоглядів і цінностей двох полярних соціальних шарів глобального суспільства, пов'язаних з орієнтацією на задоволення відповідно нематеріальних і матеріальних потреб. У цих умовах представники вищого класу просто не сприймають систему цінностей бідноти, вони розмовляють принципово різними мовами.

Виходячи з цього, можна очікувати подальшого зниження рівня життя у бідних країнах та зростання поляризації між високоосвіченою елітою і бідняками з гетто і фавел у багатих суспільствах. У результаті у величезної маси світового населення накопичується глибоке невдоволення матеріальним становищем, мільйони людей зневірюються у можливості досягти справедливості у правовому полі або взагалі в цьому житті, їх охоплює страх перед майбутнім, який посилюється на тлі нездатності політичних інституцій усунути зростаючу напруженість. У цілому треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Саме вона є джерелом поширення тероризму, організованої злочинності, корупції, зрощування кримінальних структур з владою і бізнесом, поширення соціальних хвороб, таких, як наркоманія, СНІД, алкоголізм, проституція тощо.

Пропозиції щодо шляхів подолання глобальної соціальної нерівності та пов'язаних з нею загроз безпеки розвитку глобального суспільства в основному зводяться сьогодні до обмеження або припинення економічного росту. Так, А.П. Федотов пропонує сценарій "керованого, науково-організованого, одухотвореного життєздатного розвитку людства", який ґрунтується на припиненні світового економічного росту і перетворенні його у гармонічний розвиток людства та на стабілізації чисельності населення Землі зі збереженням розмаїття народів [6: 184]. Такий сценарій, незважаючи на те, що йде у руслі ідей екологічного соціалізму, відповідає насамперед інтересам передових країн, бо припинення росту населення означає увічнення існуючих диспропорцій розвитку, а припинення економічного зростання однобічно за рахунок високорозвинених країн є утопічним в своїй основі, бо це принципово суперечить існуючому глобальному співвідношенню сил і інтересів. Що ж стосується стабілізації демографічних показників, то це, з одного боку, спрямовано на зменшення демографічної загрози для постіндустріального центру з боку світової периферії, а з іншого – також увічнює існуючий дисбаланс між Північчю і Півднем, що за умов консервації світової економіки робить глобальне соціальне протистояння принципово нездоланим. Отже, цей сценарій виглядає відірваним від реалій сучасного глобального світу і не вирішує проблеми подолання глобальної соціальної нерівності та пов'язаної з нею напруженості.

Вихід вбачаємо у трансформації існуючого світового політичного порядку, який породжує правові, соціокультурні і насамперед управлінські обмеження розвитку світової периферії. Бо насамперед силові, політико-адміністративні чинники стають сьогодні на заваді реалізації незахідними суспільствами права на вільний вибір шляху розвитку, створюють штучні перешкоди вирівнюванню рівнів розвитку між центром і периферією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Глобалізація і безпека розвитку. – К., 2001.
2. Кузнецов В.И. В какой мере надежен прогноз? // Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб., 2000.
3. Шишков Ю.В. Геоэкономика: неустойчивая "гексагональная федерация" разнородных макрорегионов или все более целостная глобальная система? // Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб., 2000.
4. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. – М., 2002.
5. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М., 2000.
6. Федотов А.П. Глобалистика. Начала науки о современном мире. – М., 2002.

Матеріал надійшов до редакції 05.09.2004 р.

Суліма Е. Н. Источники глобального социального неравенства и пути преодоления поляризации глобального общества.

В статье исследуется сущность глобального социального порядка постиндустриализма, который имеет в своей основе глубокое и растущее социальное неравенство, все более угрожающее самому существованию данного порядка, но одновременно выступающее его существенной чертой. Показано, что в странах-лидерах глобализации прослеживается стойкая тенденция, состоящая в замещении товарно-материальных запасов информацией, а основных фондов – знаниями, что, с одной стороны, положительно влияет на уровень социально-экономического развития этих стран, усиливает их глобальную конкурентоспособность, а с другой – само обладание знаниями выступает основой социального расслоения.

Sulima E.N. Sources of total social irregularity and ways of overcoming the polarization of global community.

The article analyses the essence of total social order of postindustrialism which is based on deep and increasing social irregularity of all the more threatening the very existence of the present-day social order but at the same time being its significant feature. The countries-leaders in globalization are stated to have a state tendency in replacing material commodities with information and main funds – with knowledge that on the one hand has a positive influence on the level of social and economic development of these countries, increases their global competitive capacity, and on the other hand – the very fact of possessing knowledge is the basis of social stratification.